

ALISHER NAVOIY IJODINING XORIJDA O'RGANILISHI

Raimova Mashhuraxon

FarDu 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Alisher Navoiy ijodining xorijda o'rganilish jarayoni tahlil qilinadi. Unda Yevropa, Rossiya va Turkiya sharqshunoslik maktablarida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar asosida Navoiy merosining o'rganilish bosqichlari yoritiladi. Shuningdek, Navoiy asarlarining tarjima qilinishi, ularning jahon adabiyotidagi o'rni hamda zamonaviy ilmiy izlanishlarda tutgan ahamiyati ko'rib chiqiladi. Maqolada xorijiy olimlarning Navoiy ijodiga bergan baholari ilmiy manbalar asosida umumlashtirilgan. Tadqiqot natijalari Navoiy merosining xalqaro miqyosdagi ahamiyatini ko'rsatishga xizmat qiladi.

Abstract: This article analyzes the study of the literary heritage of Alisher Navoiy abroad. It examines the stages of research on Navoi's works within European, Russian, and Turkish oriental studies. The paper also highlights the translation of his works, their place in world literature, and their significance in contemporary academic research. The evaluations of foreign scholars on Navoi's творчество are generalized based on scientific sources. The results of the study demonstrate the international importance of Navoi's literary legacy.

Аннотация: В данной статье анализируется изучение литературного наследия Alisher Navoiy за рубежом. Рассматриваются этапы исследования его творчества в европейской, российской и турецкой востоковедческой науке. Также освещаются вопросы перевода его произведений, их место в мировой литературе и значение в современных научных исследованиях. Оценки зарубежных ученых обобщены на основе научных источников. Результаты исследования показывают международное значение литературного наследия Навои.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, Navoiy ijodi, xorijiy tadqiqotlar, sharqshunoslik, turkiy adabiyot, jahon adabiyoti, tarjimashunoslik, UNESCO, ilmiy tahlil, adabiy meros

Keywords: Alisher Navoiy, Navoi's творчество, foreign studies, oriental studies, Turkic literature, world literature, translation studies, UNESCO, scientific analysis, literary heritage

Ключевые слова: Alisher Navoiy, творчество Навои, зарубежные исследования, востоковедение, тюркская литература, мировая литература, переводоведение, UNESCO, научный анализ, литературное наследие

Kirish

Alisher Navoiy — turkiy adabiyotning buyuk namoyandasi, davlat arbobi va mutafakkir sifatida jahon ilm-fanida alohida o'rin egallaydi. Uning boy adabiy merosi nafaqat o'zbek xalqi, balki butun insoniyat madaniyati taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan. Shu boisdan Navoiy ijodi xorijiy mamlakatlarda ham keng o'rganilib kelinmoqda. Mazkur maqolada Navoiy merosining Yevropa, Rossiya va boshqa hududlarda o'rganilish jarayoni ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Alisher Navoiy — jahon adabiy tafakkurining yirik namoyandasi bo'lib, uning ijodi turkiy xalqlar madaniy merosining eng yuksak cho'qqilaridan biri hisoblanadi. Navoiy o'z asarlari orqali turkiy tilning badiiy imkoniyatlarini kengaytirib, uni yuksak adabiy til darajasiga olib chiqdi.¹

Navoiy ijodi o'zining chuqur falsafiy mazmuni, insonparvarlik g'oyalari va badiiy mukammalligi bilan nafaqat Sharq, balki G'arb olimlarining ham diqqat markazida bo'lib kelgan. Uning asarlarida ilgari surilgan g'oyalar — adolat, komil inson, ma'naviy poklanish — universal xarakterga ega bo'lib, turli madaniyatlar uchun umumiy ahamiyat kasb etadi.

Xorijiy mamlakatlarda Navoiy ijodining o'rganilishi asosan sharqshunoslik fanining rivoji bilan bog'liq. Ayniqsa, XIX asrdan boshlab Yevropa va Rossiyada Markaziy Osiyo madaniyatiga bo'lgan qiziqish ortib, Navoiy merosi ilmiy tadqiqot ob'ektiga aylandi.

Mazkur maqolaning maqsadi — Alisher Navoiy ijodining xorijda o'rganilish tarixini, asosiy ilmiy yo'nalishlarini va muhim tadqiqotchilar faoliyatini tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism

¹ Navoiy A. Xamsa. Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1983.

Yevropa sharqshunosligida Navoiy ijodi

Yevropada Alisher Navoiy ijodiga bo‘lgan qiziqish XVIII asr oxiri — XIX asr boshlarida sharqshunoslik fanining shakllanishi bilan uzviy bog‘liqdir. Bu davrda Yevropa ilmiy jamoatchiligi Sharq mamlakatlari tarixi, tili va adabiyotiga katta e‘tibor qaratib, Markaziy Osiyo madaniy merosini o‘rganishga kirishdi.²

Navoiy ijodining dastlabki tadqiqotchilaridan biri sifatida vengriyalik sharqshunos Arminius Vambery alohida o‘rin tutadi. U o‘zining Markaziy Osiyoga qilgan sayohatlari davomida turkiy xalqlar adabiyoti va og‘zaki ijodini o‘rganib, Navoiy haqida Yevropa ilmiy muhitiga muhim ma‘lumotlarni olib kirgan. Vambery Navoiy ijodini turkiy adabiyotning yuksak namunasi sifatida baholab, uning til boyligi va badiiy mahoratini alohida ta’kidlagan.

Shuningdek, ingliz sharqshunosi Edward Granville Browne o‘zining fundamental tadqiqotlari orqali Navoiy ijodini kengroq ilmiy muomalaga kiritdi. U Navoiy asarlarini forsiy adabiyot bilan qiyosiy o‘rganib, uning ijodida Sharq adabiy an‘analarining uzviy davomiyligi mavjudligini ko‘rsatdi. Browne Navoiy ijodini nafaqat turkiy, balki umumsharq adabiyotining muhim qismi sifatida baholagan.

Yevropa sharqshunosligida Navoiy asarlarining o‘rganilishi dastlab ko‘proq tarixiy va tavsifiy xarakterga ega bo‘lgan bo‘lsa, keyinchalik ularning filologik va adabiy tahliliga alohida e‘tibor qaratila boshlandi. Xususan, XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Navoiy asarlarining ayrim qismlari Yevropa tillariga tarjima qilinib, ilmiy izohlar bilan nashr etildi.³ Bu esa uning ijodini kengroq auditoriyaga yetkazish imkonini berdi.

Bundan tashqari, Yevropa olimlari Navoiy ijodini komparativ adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan ham o‘rganishga harakat qilganlar. Ular Navoiy asarlarini Nizami Ganjavi, Abdurahmon Jami kabi Sharq mutafakkirlari ijodi bilan qiyoslab, uning o‘ziga xos jihatlarini aniqlashga intilganlar. Ayniqsa, “Xamsa” asari bu borada muhim tadqiqot ob’ekti bo‘lib xizmat qilgan.

² Said E. Orientalism. New York, 1978.

³ Storey C.A. Persian Literature: A Bio-bibliographical Survey. London, 1927.

XX asrga kelib Yevropa sharqshunosligida metodologik yondashuvlar yanada takomillashdi. Navoiy ijodi endilikda nafaqat adabiy yodgorlik sifatida, balki madaniy fenomen sifatida ham o‘rganila boshlandi. Uning asarlaridagi tasavvufiy qarashlar, axloqiy g‘oyalar va badiiy obrazlar tizimi chuqur tahlil qilindi. Shu tariqa, Yevropa sharqshunosligida Alisher Navoiy ijodining o‘rganilishi bosqichma-bosqich rivojlanib, bugungi kunda ham davom etmoqda. Bu jarayon Navoiy merosining jahon adabiyoti va madaniyatidagi o‘rnini yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Rossiya sharqshunoslik maktabida tadqiqotlar

Alisher Navoiy ijodining ilmiy asosda chuqur o‘rganilishi asosan Rossiya sharqshunoslik maktabi faoliyati bilan bog‘liqdir. XIX asr oxiri — XX asr boshlaridan boshlab rus olimlari Markaziy Osiyo xalqlari tarixi va adabiyotini tizimli ravishda tadqiq eta boshladilar.⁴ Bu jarayonda Navoiy merosi muhim ilmiy ob‘ektga aylandi.

Mazkur yo‘nalishda Evgeny Bertels ning xizmatlari alohida ahamiyat kasb etadi. U Navoiy ijodini filologik, tarixiy va adabiy jihatdan kompleks o‘rganib, uning turkiy adabiyot taraqqiyotidagi o‘rnini ilmiy asoslab berdi. Bertels o‘z tadqiqotlarida Navoiy asarlarini chuqur tahlil qilib, uning badiiy uslubi, obrazlar tizimi va g‘oyaviy yo‘nalishlarini aniqlab bergan.

Shuningdek, u Navoiy va Abdurahmon Jami ijodini qiyosiy o‘rganib, bu ikki mutafakkir o‘rtasidagi ijodiy aloqalarni yoritgan. Bu tadqiqotlar Navoiy ijodining Sharq adabiy an‘analari bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatishda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Rossiya sharqshunosligida Navoiy asarlarini nashr qilish va tarjima qilish ishlari ham keng yo‘lga qo‘yildi. XX asr davomida uning ko‘plab asarlari rus tiliga tarjima qilinib, ilmiy izohlar bilan chop etildi. Bu esa Navoiy ijodining kengroq ilmiy auditoriyaga yetib borishiga xizmat qildi.

Bundan tashqari, rus olimlari Navoiy ijodini tilshunoslik, adabiyotshunoslik va tarixiy nuqtayi nazardan o‘rganib, uning asarlaridagi til xususiyatlari, poetik vositalar va ijtimoiy-falsafiy g‘oyalarni tahlil qildilar.

⁴ Bartold V.V. Turkestan v epokhu mongolskogo nashestviya. Moskva, 1963.

Umuman olganda, Rossiya sharqshunoslik maktabi Alisher Navoiy ijodining ilmiy asosda o‘rganilishida muhim bosqichni tashkil etadi. Bu maktab vakillari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar Navoiy merosining jahon adabiyotidagi o‘rnini aniqlashda katta hissa qo‘shdi.

Turkiya va turkiy dunyoda o‘rganilishi

Alisher Navoiy ijodi turkiy xalqlar uchun umumiy adabiy meros sifatida alohida ahamiyatga ega. Shu boisdan ham uning asarlari Turkiya va boshqa turkiy davlatlarda izchil ravishda o‘rganib kelinmoqda. Bu jarayon, ayniqsa, XX asr boshlarida turkiy adabiyot tarixini ilmiy asosda tadqiq etish bilan bog‘liq holda jadallashdi.

Turk olimi Fuad Koprulu Navoiy ijodini turkiy adabiyot taraqqiyotining muhim bosqichi sifatida baholab, uning til va uslub jihatidan olib kirgan yangiliklarini alohida ta’kidlagan. Köprülü Navoiy asarlarining turkiy adabiy tilni shakllantirishdagi o‘rnini yuqori baholab, uni umumturkiy madaniyatning yirik namoyandasi sifatida e’tirof etadi. Turkiyada Navoiy ijodini o‘rganish nafaqat tarixiy-adabiy, balki filologik yo‘nalishda ham olib boriladi. Olimlar uning asarlaridagi til xususiyatlari, poetik vositalar va tasavvufiy g‘oyalarni tahlil qiladilar. Ayniqsa, Navoiy “Xamsa”si turkiy epik an’analar va Sharq adabiy merosi kontekstida muhim tadqiqot ob’ekti hisoblanadi. Zamonaviy davrda Turkiya universitetlarida Navoiy ijodi maxsus kurslar doirasida o‘qitilib, ilmiy maqolalar va dissertatsiyalar mavzusi sifatida keng o‘rganilmoqda.⁵ Bu esa uning merosining bugungi kunda ham dolzarb ekanligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, Turkiya va turkiy dunyoda Alisher Navoiy ijodining o‘rganilishi uning umumturkiy adabiy merosdagi o‘rnini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Zamonaviy xalqaro tadqiqotlar va tarjimalar

XX–XXI asrlarda Alisher Navoiy ijodining xalqaro miqyosda o‘rganilishi yangi bosqichga ko‘tarildi. Bu davrda uning asarlarini nafaqat sharqshunoslar, balki komparativ adabiyotshunoslar, tarjimashunoslar va madaniyatshunoslar ham keng tadqiq etib boshladilar.

⁵ Bartold V.V. Turkestan v epokhu mongolskogo nashestviya. Moskva, 1963.

Navoiy merosining xalqaro miqyosda targ‘ib etilishida UNESCO muhim rol o‘ynadi. Xususan, tashkilot tashabbusi bilan Navoiy tavalludining yubileylari keng nishonlanib, xalqaro ilmiy konferensiyalar va nashrlar amalga oshirildi.⁶ Bu tadbirlar uning ijodiga bo‘lgan global qiziqishni yanada kuchaytirdi. Zamonaviy davrda Navoiy asarlari ingliz, fransuz, nemis, turk va rus tillariga tarjima qilinib, ilmiy izohlar bilan chop etilmoqda. Bu tarjimalar orqali uning asarlari jahon kitobxonlariga yetib borib, turli madaniyat vakillari tomonidan o‘rganilmoqda. Ayniqsa, “Xamsa” dostoni jahon epik adabiyoti namunasi sifatida alohida e‘tibor qozongan.

Bugungi kunda Navoiy ijodi quyidagi ilmiy yo‘nalishlarda o‘rganilmoqda:

- komparativ adabiyotshunoslik
- tasavvuf falsafasi
- lingvistik va poetik tahlil
- madaniyatlararo aloqalar

Bu yondashuvlar Navoiy asarlarining ko‘p qirrali mazmunini ochib berishga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, zamonaviy xalqaro tadqiqotlar Alisher Navoiy ijodining jahon madaniy merosidagi o‘rnini yanada mustahkamlab, uning universal ahamiyatini namoyon etmoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy ijodi nafaqat o‘zbek adabiyotining, balki butun turkiy va jahon adabiy merosining muhim qismi sifatida keng o‘rganilib kelinmoqda. Yevropa sharqshunosligi uning asarlarini Sharq mumtoz adabiyotining yuksak namunasi sifatida tahlil qilgan bo‘lsa, Rossiya ilmiy maktabi Navoiy ijodini filologik va tarixiy jihatdan chuqur o‘rganib, uning ilmiy asoslangan talqinini yaratdi. Turkiyada esa Navoiy umumturkiy adabiyotning ajralmas vakili sifatida e‘tirof etilib, uning til va uslubiy yangiliklari alohida tadqiq etilmoqda. Zamonaviy davrda esa Navoiy merosi xalqaro ilmiy maydonda yanada kengroq o‘rganilmoqda. Uning asarlari turli tillarga tarjima qilinib,

⁶ UNESCO. Alisher Navoi Anniversary Publications. Paris, 1991.

komparativ adabiyotshunoslik, tasavvuf falsafasi va madaniyatlararo tadqiqotlar doirasida tahlil qilinmoqda. Bu jarayon UNESCO kabi xalqaro tashkilotlar tashabbuslari bilan ham qo‘llab-quvvatlanmoqda.

Umuman olganda, Navoiy ijodining xorijda o‘rganilishi uning asarlarining umuminsoniy ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Uning merosi turli xalqlar o‘rtasida madaniy va ilmiy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qilib, jahon adabiy tafakkurida o‘zining munosib o‘rnini egallab kelmoqda.